

МІФОЛОГЕМА ДВІЙНИЦТВА У РОМАНІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «МАГНАТ»

Актуальність теми статті визначається тим, що міфологема двійництва у романі Галини Пагутяк «Магнат» (2014), яка відіграє важливу роль у художньому світі цього твору, досі не була предметом спеціального вивчення. У даній розвідці поєднані методи сучасної міфокритики і психоаналізу з елементами наратології та дискурсології. У романі виділяються три наративні стратегії: інтертекст, який складають цитати та ремінісценції із творів головного героя – польського і українського гуманіста, письменника, дипломата, культурного діяча, магната Яна Щасного Гербурта, розповідь його ритуального двійника Северина Никловського, а також подані курсивом у дужках авторські коментарі. У статті відзначено, що мотив двійництва у творі трансформується, розростається, вбираючи у себе уламки близнюкових міфів і міфів про героїв-рятівників, міф про Голема, традиційні бінарні опозиції та несподівані паралелі з історії світової культури. З усього цього вибудовується авторська міфологема двійництва у дусі концепції Поля Рікера, викладеної у книзі «Сам як інший».

Ключові слова: міф; міфологема; двійництво; архетип; наратив; дискурс; психоаналіз.

Творчість Галини Пагутяк привертає увагу дослідників своєю неординарністю, невичерпною загадковістю, а відтак можливістю різноманітних інтерпретацій. У її романі «Магнат» (2014) важливу роль відіграє міфологема двійництва, але він досі не вивчався у цьому аспекті, чим і визначається актуальність теми нашої статті.

Ми ставимо мету з'ясувати генезу, семантику, художні функції міфологеми двійництва у «Магнаті», зв'язок її з традиційною міфологією, а також визначити прикметні риси авторського неоміфу. У розвідці поєднані методи сучасної міфокритики і психоаналізу з елементами наратології та дискурсології.

Міфологема двійництва генетично пов'язана з прадавніми близнюковими міфами, але в новочасній літературі вона набуває оригінальних модифікацій. «В езотеричній традиції і в поетичній мові двійник – потойбічний «близнюк» людини, тінь, його друге, істинне «я», причому це друге «я» може бути як світлим, «денним», так і темним, «нічним» (Супер-Его та Ід у термінології фрейдизму)» [12, с. 120]. До цього слід додати, що в сучасній художній літературі та науці двійництво не завжди пов'язується з потойбіччям, та й інтерпретується ширше: як духовна спорідненість, побратимство, посестринство чи, навпаки, – як антитетична пара чи результат роздвоєння особистості [наприклад, див.: 5]. Поруч із цим нерідко актуалізується і традиційне уявлення про двійника: «Істота, яка незримо супроводжує людину від народження до смерті. Зазвичай двійники ховаються від усіх до тих пір, поки «господарям» не приходить час умерти. Тоді вони з'являються перед своїми «господарями» та їхніми родичами, причому схожість з «оригіналами» у них настільки повна, що родичі іноді приймають

двійника за саму людину» [12, с. 119]. Можливо, саме це уявлення породило давній звичай польської шляхти залучати до похоронного ритуалу «живу парсуну» небіжчика: схожа на нього людина в його одязі супроводжувала тіло до моменту поховання, що, напевне, мало перешкодити появі інферального двійника.

У романі Галини Пагутяк «Магнат» таку роль «живої парсуни» на похоронах головного героя – Яна Щасного Гербурта – зіграв далекий родич його дружини, зубожілий і бездомний волинський шляхтич Северин Никловський, що породило складні психологічні колізії у його душі – у деяких моментах аж до втрати відчуття самоідентичності. Перебування у замку, куди потрапив у останні тижні життя господаря, кількомісячна підготовка до похоронної містерії, участь у ритуалі перетворюються для нього на складний шлях пізнання «іншого в собі» і «себе в іншому», який триває аж до кінця твору, коли читач переконується, що не тільки зовнішня подібність зумовила їхнє «двійництво» [про портрети Гербурта див.: 2].

На нашу думку, книга Поля Рікера «Сам як інший» може бути «ключем» до з'ясування задуму роману «Магнат», сутності та ролі міфологеми двійництва у ньому, зокрема наративних дискурсів, які її репрезентують. «Замість післямови» до українського видання цієї книги опубліковано записи бесід перекладача Костянтин Сігова з автором під назвою «Свідчення та палімпсест». Ось як пояснив французький учений сенс поняття «свідчення», яке посідає центральне місце у його праці: «Воно означає, передусім, свідчення очевидців про події, його формула: «Я був присутній при цьому». Повернення уваги до подієвого боку історії – повернення до теми свідчень» [10, с. 425]. Найсамкінець він висловив таку думку: «Покликання

України сьогодні мені уявляється пов'язаним із загальною цивілізаційною справою – відновленням після катастроф ХХ століття «європейського палімпсесту» [10, с. 433].

Одним із таких «європейських палімпсестів» є доля польського і українського гуманіста, дипломата, політика, письменника, видавця Яна Щасного Гербурта (1567–1616), якого Галини Пагутяк у вельми оригінальний спосіб зробила головним героєм свого роману «Магнат», розпочавши оповідь зі сцени розмови його у передсмертній гарячці з темним і світлим ангелами, побаченої прозорливими очима заїжджого волинського шляхтича. Авторка зізналася, що такий початок твору їй наснився [7, с. 105], але, як видно з інших записів у її щоденнику, старанно збирала і вивчала різноманітні матеріали, серед яких траплялися несподівані знахідки, як-от україномовна книга 30-х років минулого століття про Добромиль, де цілий розділ присвячено Яну Щасному і подано точні біографічні відомості: «Народився він не у Фельштині, як я вважала, а у Боневичах, де, можливо, й помер. А помер він 31 грудня 1616 року і похований був у Добромилі на початку квітня» [7, с. 40]. Деякі з опрацьованих письменницею джерел викликали у неї обурення: «Польські автори піднімають на сміх його приязнь до українського, видіння, які той бачив у вавельській вежі, дивацтва, недостойні шляхтича. Цілкому душі постмодернізму. Один Владислав Лозінський чого вартий. З одного боку український «іконостас», з іншого – прокурстове ложе польського шовінізму» [7, с. 40]. Щоденникові нотатки Галини Пагутяк «Подих Гербурта», «Староста мостиський Гербурт», «Даровані книги», «Есе про Гербурта», «Похресниця», «Щоденник» та інші дозволяють зазирнути у її творчу лабораторію. Зокрема у «Щоденнику» авторка пояснила, чому в новому романі з'явився (як епізодичний, але важливий персонаж) герой її іншого твору: «Єдиний міф, який я хотіла би перенести у дійсність, це мій Слуга з Добромиля. Хочу, щоб люди знали, що він існує. Вчора він повернувся у мій новий роман. Це додасть іншого акценту начебто історико-біографічному тлу, дуже пристойному, без містики» [7, с. 183]. На нашу думку, в «Магнаті» історико-біографічне тло дійсно «дуже пристойне», але не без містики. Це – не традиційний біографічний твір, а саме «палімпсестна історія», яка фрагментарно проявляється у складному плетиві наративів та різних мотивів, серед яких є і містичні.

У романі виділяються три наративні дискурси: інтертекст, який складають цитати та ремінісценції з творів Гербурта, розповідь його ритуального двійника Северина Никловського, а також подані курсивом у дужках авторські коментарі. Поль Рікер висловив думку, що ймовірним місцем «хвізду між історією і художнім вимислом» є наративна ідентичність і поставив питання про те, «чи не вважаємо ми людські життя придатнішими для сприйняття, коли вони інтерпретуються як історії, розказані про них іншими людьми» [10, с. 139]. Образ оповідача Галині Пагутяк довелося вигадати, оскільки «свідчень очевидців» про сумний фінал життя неординарної історичної особистості не залишилося, проте наративна ідентичність

його досягається психологічною достовірністю, помірною архаїзацією мови, використанням характерної для західноукраїнської шляхти кінця XVI – початку XVII століття лексики та фразеології.

З Яном Щасним Гербуртом читачі знайомляться перед відходом його з життя земного. З розповіді Северина, спостережливого і наділеного екстрасенсорними здібностями, постає велична і трагічна візія: «Здавалося, ясновельможний цієї зимової непритомної ночі обирав між життям і смертю, та я знав, що не духи життя і смерті стоять по обидва боки його ложа, ангел темний по праву руку і ангел світлий по ліву змагаються за його душу. <...> Остання битва і останній диспут мужа вченого, що давно вже не мав змоги подискутувати у своєму смутному вигнанні» [8, с. 5]. Одразу після цього подається авторський коментар: «(АК: Цей фрагмент тексту нагадує характерний тип ренесансного діалогу – змагання за душу. За душу можуть змагатися Ангел з Чортом, або Цнота з Фортуною, або інші альтернативні персонажі. Як буде видно далі, така суперечка відбувалася в реальному житті пана Яна Щасного Гербурта, коли він сидів у Вавельській вежі, ту суперечку він описав у автобіографічному діалозі «Геркулес слов'янський». Перед смертю Ян Щасний ще мав вибір. Далі, як ми знаємо, такого вибору вже не буде)» [8, с. 5]. Цей коментар має не тільки просвітницьку мету, а й спрямований на те, щоб заінтригувати читача недомовками і туманними натяками. Вже сама назва автобіографічного діалогу вказує на самоідентифікацію Гербурта. Як зауважив Поль Рікер, для багатьох людей важливими є надбані ідентифікації. «Ідентифікація з героїчними постатями чітко вказує на цю сприйнятну інішість, але ця інішість є водночас вже латентно наявною в самому акті ідентифікації стосовно цінностей, які призводять до того, що ми ставимо «причину» вище за власне життя; певний елемент лояльності, лоялізму інкорпорується таким чином до складу характеру і спонукає його до вірності, а отже до самоотримання. Полноси ідентичності тут сходяться. <...> Таким чином, до рис характеру інтегруються аспекти ціннісного вибору, які визначають етичний аспект характеру в аристотелівському значенні цього терміна» [10, с. 148]. Ціннісний вибір Гербурта цілком прозорий і засвідчує, що він, як і міфічний Геркулес, репрезентує архетип героя-рятівника. Северинові ж притаманні лояльність, покірність долі, пасивність. Здавалось би, немає нічого, що могло б єднати таких різних осіб, але це не так. Северин щиро захоплюється магнатом не тільки тому, що той дозволив йому жити у своєму маєтку на повному утриманні. Розповідач високо цінує людські якості, вченість і літературний талант Гербурта, навіть подумки порівнює його з Овідієм Назоном, вважаючи, що, як і римський поет, він «жертва інтриг і наклепів», через які «потрапив у таку немилість, що довела його до повного тілесного і духовного упадку» [8, с. 6]. У наративний дискурс Северина знову вклинюється авторський коментар: «(АК: Після помилування королем Гербурт офіційно пробує два роки під домашнім арештом в Добромилі, хоч насправді його ув'язнення тривало аж до смерті. Можливо, оповідач децю романтизує ситуацію і його

порівняння Гербурта з Овідієм не зовсім коректне. Та, мабуть, він тут має на увазі лише образ інтелектуала-вигнанця, роль якого обрав собі Гербурт після ролі Геркулеса. Я радила б читачеві не приймати на віру все, що каже оповідач. Його погляди будуть змінюватися ще не раз, і це основний двигун цієї книжки» [8, с. 6]. Обрані героями ролі стають частинами «близнюкового неоміфу» Галини Пагутяк.

Северин зник у житті пливти за течією, не переймаючись проблемами самоідентифікації й не намагаючись щось змінити. На початку твору йому притаманний навіть комплекс неповноцінності. Цей «не то гість, не то причепа» [8, с. 8], як він себе характеризує, зазвичай сидить у кутку (де, як він стверджує, і є його «скромне місце») та спостерігає за подіями, не беручи в них активної участі, а також згадує й аналізує своє минуле (це ознаки меланхолійного психотипу). Северин мріяв одержати гарну освіту, але натомість йому, як старшому синові у шляхетській родині, довелося служити у війську, а молодшого сина, який не мав ні прагнення, ні здібностей до навчання, батько відправив учитися. Галина Пагутяк актуалізує Сквородинську ідею про необхідність вибору «сродної» праці. Представники холячкової шляхти у Речі Посполитій були позбавлені права на такий вибір: вони мали або служити у війську, або займатися сільським господарством. Якщо хтось уже не міг воювати за станом здоров'я і втратив масток, то ставав «зайвою людиною», яка могла якось існувати лише з чужої ласки. Саме таке лихо сталося зі Северином: поки він воював, брат його розорився і за борги продав одне із двох сіл, що дісталися їм у спадщину, а друге село знищили татари. Жінка оповідача, втікаючи від нападників, утонула в болоті, а їхній син-одинак на той час уже одружився і жив у приймах далеко від рідного дому. Повернувшись на попелище, Северин продав землю і поніс синові виручені гроші, а також ті, які одержав за військову службу, з надією, що матиме притулок у його родині. Він помандрував з купецькою валкою, віддавши гроші на збереження отаманові, але дорогою на них напали розбійники. Коли тяжко поранений Северин опритомнів, то побачив навколо себе тільки трупи, скриньки з грошима ніде не було. Ледь живого і майже голого на лютому морозі, його підбрав заможний міщанин, привіз до себе додому, підлікував, зодягнув і порадив звернутися за допомогою до Гербурта. Магнат прихильно прийняв нещасного, наблизив до себе, вів з ним бесіди, дозволив користуватися своєю бібліотекою. Присутність Северина трохи скрашувала його самоту, але головне, що Гербурт відчув у ньому споріднену душу, хоча й не відшліфовану високою освітою. У романі є аллюзії, пов'язані з образом Голема. Магнат створив глиняну ляльку за рецептами єврейських мудреців, але знищив її, бо зрозумів, що ніколи не наділить її розумом і не вдихне в неї душу. В особі Северина він побачив людину, яка тягнеться до знань, має допитливий розум і не здатна чинити зло та інтуїтивно намагається вдосконалюватися. «Самобудівництво особистості», яка відчула себе «незавершеною», неминуче мало відбутися поруч з інтелектуалом, духовно високою особистістю.

«Через самобудівництво особистості, формування її внутрішнього мікрокосму людина може зробити так, щоб факт смерті виявився не кінцем, а вінцем життя. Людина на рівні здобуття самодостатності особистості кидає виклик небуттю, протиставляючи нігілізмові смерті креативність благодаті» [6, с. 41]. Світло Гербуртової благодаті осяяло скромну постать його ритуального двійника, який намагався духовно наблизитися до інтелектуала-гуманіста, внаслідок чого і відбулася диспозиція в самоідентифікації оповідача. У проповіді перед заупокійною службою чернець відзначив добрі діяння магната, осудив його недругів і на завершення вимовив слова, які вразили Северина подібністю до його власних думок: «Тепер він, як Йов на попелищі, як Йона в череві кита – у своїй безвиході. Дивіться, він колись був багатирем, Геркулесом, що міг потримати небо на своїх плечах, а тепер ниці між мурів, і ніч довга і темна видається йому вічною. Надіявся на себе, надіявся на приятелів, з якими зложив обітницю вірності, де вони тепер? А відтак хоч і не кликав він Господа, бо не смів, зневажаючи свою слабкість, але Господь знає, коли прийти, бо сяє йому в темряві діамант цноти, що не дасть заблукати» [8, с. 242]. Після згадки про «діамант цноти», який є рятівним для людських душ, у Северина ніби відкрила нове дихання: «Все скінчилось: для ясновельможного Гербурта і для його тіні. Я відчував полегкість і навіть радість від незнаного досі почуття свободи. Такого я не відчував, коли вирушив у далеку дорогу, яка урвалася в Добромилі» [8, с. 244].

Розглянувши ініціальні та поховальні обряди різних народів, Мірча Еліаде дійшов такого висновку: «Отже, смерть вважається найвищою ініціацією, початком нового, духовного буття» [4, с. 104]. Граючи роль небіжчика, який був неординарною особистістю, Северин зазнав благотворного впливу його духовної аури і (за аналогією до ініціального обряду, в якому імітувалися смерть і воскресіння) ніби народився заново. «Від однієї релігії до іншої, від однієї гнози чи мудрості до іншої стародавня тема «другого народження» збагачується новими значеннями, що іноді радикально змінюють життя» [4, с. 107]. Роман «Магнат» є переконливим підтвердженням цієї думки.

Кінцівка твору має містично-символічний характер. Перед від'їздом з Добромилля Северин вирішив попрощатися зі своїм двійником: «Мусив мене нарешті відпустити, як-не-як я прожив ще чотири місяці за нього, носив його одіжку, навіть перстень. Їв за нього і пив, молився... Ніхто не повірить, але так воно й було. Коли ти стаєш тінню, то часом можеш собі більше дозволити, ніж її господар» [8, с. 249]. Гербурт сам покликав його через легкі заслони, які коливались від вітру, лише символічно відділяючи цей світ від того. Северин побачив його в білому хітоні у товаристві так само одягнутих осіб, чий обличчя здавалися дивно знайомими. Прибульцеві вони дали чашу з таким же напоєм, який пили самі. «Як тільки я випив зі своєї чаші, всередині моєї голови відгорнулася ще одна запона, і я почув докірливий голос, що йшов просто з мого серця»: «Якби ти прожив своє життя по-іншому, Северине Никловський, то знав би їх усіх». А потім пролунало визнання: «Сей чоловік, може, й не потра-

фить витлумачити «Бенкет» Платона, але колись опиниться у незгіршому товаристві» [8, с. 249–250]. Наостанок двійники вимовили слова, які містять код близнюкового міфу: «Прощавай, брате!» – «Прощавай і ти, брате!» [8, с. 250].

Отже, мотив двійництва у творі трансформується, розростається, вбираючи у себе уламки близнюкових

міфів, міф про Голема, традиційні бінарні опозиції та несподівані паралелі з історії світової культури. З усього цього вибудовується авторська міфологема двійництва у дусі концепції Поля Рікера, викладеної у книзі «Сам як інший».

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх А. Поетика самопізнання (за романом Галини Пагутяк «Слуга з Добромиля») / А. Артюх // Антипролог : зб. наук. праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими. – К. : ВД «Стилос», 2007. – С. 469–478.
2. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII – XVIII вв. / П. Белецкий. – Л. : Искусство, 1981. – С.16–27.
3. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
4. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / М. Еліаде. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 116 с.
5. Ільницький М. Поединок із собою: проблема двійництва в «Поединку» І. Франка та «Двійнику» Ф. Достоєвського / М. Ільницький // Слово і Час. – 2006. – № 8. – С. 18–27.
6. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
7. Пагутяк Г. Кожен день інший: щоденник / Г. Пагутяк. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 192 с.
8. Пагутяк Г. Магнат : роман / Г. Пагутяк. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 256 с.
9. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля : роман / Г. Пагутяк. – К. : Дуліби, 2006. – с. 336.
10. Рікер П. Сам як інший / пер. із фр. ; П. Рікер. – К. : Дух і Літера, 2000. – 458 с.
11. Щасний Гербурт Ян. Розмисел про народ руський. Практика ракуська / Ян Щасний Гербурт // Слово многоцінне : хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та Бароко XV–XVIII століть : у 4 кн. / упорядкування : Валерій Шевчук, Василь Яременко. – К. : Аконтіт, 2006. – Кн. 1. – С. 465–471.
12. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2006. – 608 с.

Н. Д. Чухонцева,

Херсонский государственный университет, г. Херсон, Украина

МИФОЛОГЕМА ДВОЙНИЧЕСТВА В РОМАНЕ ГАЛИНЫ ПАГУТЯК «МАГНАТ»

Актуальность темы статьи определяется тем, что мифологема двойничества в романе Галины Пагутяк «Магнат» (2014), играющая важную роль в художественном мире этого произведения, до сих пор не была предметом специального изучения. В данном исследовании сочетаются методы современной мифокритики и психоанализа с элементами нарратологии и дискурсологии. В романе выделяются три нарративные дискурсы : интертекст, который составляют цитаты и реминисценции из приведенной главного героя – польского и украинского гуманиста, писателя, дипломата, культурного деятеля, магната Яна Щасного Гербурта, повествование его ритуального двойника Северина Никловского, а также поданные курсивом в скобках авторские комментарии. В статье отмечено, что мотив двойничества в «Магнате» разрастается, вбирая в себя уламки близнецовых мифов и мифов о героях-спасителях, миф о Големе, традиционные бинарные оппозиции и неожиданные параллели из истории мировой культуры. Из всего этого выстраивается авторская мифологема двойничества в духе концепции Поля Рикёра, изложенной в книге «Я – сам как другой».

Ключевые слова: миф; мифологема; двойничество; архетип; нарратив; дискурс; психоанализ.

N. Chukhontseva,

Kherson State University, Kherson, Ukraine

THE MYTHOLOGEM OF TWINS IN HALYNA PAHUTIAK'S NOVEL «THE MAGNATE»

The significance of the paper topic is stipulated by the fact, that the mythologem of twins in Halyna Pahutiak's novel «The Magnate» (2014), which plays an important role in the artistic world of this literary work, has not been a subject of special research yet. The purpose of this study is to explore the genesis, semantics, literary functions of the mythologem of twins in the novel, its relation to the traditional mythology and also to identify characteristic features of the author's neomyth. The study combines the methods of modern mythological criticism and psychoanalysis with the elements of narratology and discoursology. The novel represents three narrative strategies: the intertext, consisting of the quotations and reminiscences from the main character's works – the Polish and Ukrainian humanist, writer, diplomat, cultural figure, magnate Jan Szczesny Herburt, the story of his ritual twin Severyn Nyklovsky, and also the author's comments given in the brackets. The paper highlights that the motif of twins has been transformed in the novel, it has been enlarged with the elements of twin myths, the myth about Golem, traditional binary oppositions and unexpected parallels from the history of the world culture. All these elements form the author's mythologem of twins in the spirit of Paul Ricoeur's concept, represented in his book «Oneself as another». The preparation for the funeral mystery, where the remote kinsman of Jan Szczesny Herburt's wife has to play the role of the dead magnate's «alive portrait», turns into a difficult way of identifying «another in himself» and «himself in another» for the imitator. This process ends up in a delayed individuation.

Key words: myth; mythologem; twins; archetype; narrative; discourse; psychoanalysis.